

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА ВІКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ

На правах рукопису

ВІЗНЮК ЮЛІЯ МИКОЛАЇВНА

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ ДЕПРИВОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Спеціальність: 053 Психологія
Освітньо-професійна програма: Психологія
Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:
ГОШОВСЬКИЙ ЯРОСЛАВ
ОЛЕКСАНДРОВИЧ,
доктор психологічних наук,
професор

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ПОДАННЯ В ДЕК
Протокол №
засідання кафедри педагогічної
та вікової психології
від _____ 2024 р.

Завідувач кафедри
доктор психологічних наук,
проф. Гошовський Я. О. _____

ЛУЦЬК-2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ДЕПРИВАЦІЇ	
1.1. Психологія ідентичності у вітчизняних та зарубіжних наукових дослідженнях.....	10
1.2. Психологія депривованої соціальної ідентичності.....	23
Висновки до розділу 1.....	27
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ СПЕЦИФІКИ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ДЕПРИВОВАНИХ ОСІБ	
2.1. Методики емпіричного дослідження і параметри вибірки.....	30
2.2. Результати кількісної обробки та якісної інтерпретації отриманих даних.....	32
2.3. Емпіричні результати експериментальної групи за статевим диференціалом	44
Висновки до розділу 2.....	46
ВИСНОВКИ	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	50

ВСТУП

Актуальність дослідження. У складному й загроженому воєнними діями на території нашої держави сьогодні існують численні ризики як для безпеки людини, так і виклики щодо набуття й утримання нею власної ідентичності. Це може проявлятися на всіх рівнях : від хиб і розладів особистісної ідентифікації до помилок соціального ототожнення.

Особливо гостро стоїть проблема з національною ідентичністю, адже, по суті, війна є одним із вимірів того, що різноспрямовані етнічні, національні ідентичності можуть породжувати зрадників, маргіналів та колабораціоністів, які хочуть ототожнитися з представниками іншої нації.

Водночас війна із прадавнім геополітичним ворогом дає можливість набутти справжнього патріотизму, ідентифікуватися в справжніх проукраїнських ролях і статусах, усвідомити своє справжнє національне Я.

Ідентичність зазвичай тлумачиться як продукт соціалізації особистості у різноманітних векторах, як наслідок її ототожнення з певними моделями для наслідування, зокрема в плані сімейності, професійної діяльності тощо.

Завдяки синтезу різноманітних за якістю афективних, інтелектуальних і діяльнісно-функціональних складників людина урухомлює свої глибинні ідентифікаційні потенціали, набуває впевненого й адекватного або хаотичного і фрагментарного ототожнення з дійсністю.

Ідентичність є вкрай розлогим для інтерпретації філософсько-психологічним феноменом, а отже має багато варіантів розгляду, зокрема в плані врахування специфіки психогенези депривованої

особистості та особливостей набуття нею своїх різномодальних тотожностей.

Специфіка проблеми полягає насамперед у тому, що депривовані діти переживають низку складнощів, порівняно з дітьми із нуклеарних сімей, наприклад, сироти і/або напівсироти не мають або мають недостатньо можливостей і моделей-мішеней для наслідування сімейнорольових, статоворольових та інших патернів поведінки.

Якраз соціальна чи не найбільше справляє негативний вплив на загальноособистісний, насамперед суспільний, громадянський, духовний та інший розвиток особистості. Вона сповільнює або й блокує адекватне і цілісне соціально-психологічне ототожнення, ускладнює міжкультурну комунікацію та адаптацію, а також гальмує особистісну самореалізацію.

Вважається, що депривація виступає потужним чинником блокування повносправного вільного розвитку особистості, зокрема й насамперед у плані набуття нею різновидової ідентичності.

Ключовою умовою та істотною запорукою долання негативного впливу соціальної депривації на дитину є культивування позитивних просоціальних гуманних цінностей і моделей поведінки.

Безперечно, феномен ідентичності доцільно вивчати насамперед у конкретному історичному соціуму, національного об'єднання, етнічної спільноти тощо.

Слід враховувати специфіку розвитку психофізіологічні, психосоціальних компонентів психоструктури депривованої особистості, яка має низку відмінностей від пересічної людини.

Депривація має негативний вплив на різних етапах онтогенезу людини, проте її руйнівний характер особливо небезпечний у ранньому дитинстві. До того ж очевидною спільною тезою багатьох концепцій постає те, що чим триваліший досвід депривування, тим складніший

розвиток особистості, зокрема й у векторі набуття соціальної та іншої ідентичності.

Вважаємо, що науково-психологічне дослідження феноменології депривованої соціальної ідентичності є вельми актуальною проблемою та потребує подальших пошукових емпіричних і теоретичних узагальнень і студій. Це спричинено тим, що *в умовах війни та післявоєнної дійсності істотно зростає кількість депривованих дітей*, що потребує особливої уваги як з боку психологів, так і з урахуванням допомоги від соціальних педагогів, учителів та всіх інших фахівців соціономічного циклу.

Недостатнє вивчення окресленого кола проблем якраз і спричинило вибір теми нашого магістерського дослідження.

Об'єкт дослідження – ідентичність особистості як соціально-психологічний феномен.

Предмет дослідження – психологічна специфіка соціальної ідентичності депривованої особистості.

Мета дослідження – встановлення психологічних особливостей соціальної ідентичності у депривованих осіб.

Згідно з метою нами були розроблені такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз феномену ідентичності у вітчизняній та зарубіжній науковій та навчально-методичній психологічній літературі.
2. Констатувати особливості набуття і розвитку соціальної ідентичності в депривованих вибірках.
3. Здійснити емпіричне вивчення феноменології соціальної ідентичності в умовах депривації.

Методи дослідження : аналіз, синтез, систематизація; емпіричні методи, зокрема бесіда, спостереження, тестування; методи математичної статистики, кількісної обробки та якісної інтерпретації отриманих даних.

Емпіричне дослідження перебігало в діяльнісно-дослідницькому полі науково-дослідної лабораторії «Психогенеза особистості» і на базі експериментального майданчика комунального закладу «Луцький навчально-виховний комплекс загальноосвітня школа-інтернат I-III ступенів Луцької міської ради Волинської області». Репрезентативна гетерогенна вибірка констатувального експерименту складала ЕГ -2018 (n=68) ЕГ – 2024 (N=62) учні підліткового віку.

Теоретичне значення роботи полягає у поглибленні наукових уявлень про специфіку депривованого розвитку особистості та її вплив на набуття соціальної ідентичності.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його емпіричні результати можуть бути враховані психологами, вчителями, вихователями, соціальними педагогами, адміністрацією з метою надання психологічної допомоги депривованим дітям з ускладненими процесами набуття ідентичності.

Апробація результатів магістерського кваліфікаційного дослідження. Зазначимо, що окреслена проблематика депривованої ідентичності упродовж тривалого часу концептуально прямо або опосередковано досліджена й **апробована в нашій безпосередній професійній діяльності:**

- кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальнонаукових, соціальних та поведінкових наук Волинського інституту МАУП ім. В. Липинського;

- магістрантка Волинського національного університету імені Лесі Українки;

- психоаналітичний психолог;

- тренінговий аналітик;

- членкиня Дивізіону психоаналітичної психології та психотерапії Національної психологічної асоціації України;

- спеціаліст Української асоціації системних розстановок;

та висвітлена в низці наших публікацій:

- публікації за темою магістерського дослідження:

1. Візнюк Ю. (2024). Психологія депривованої ідентичності. *Психогенеза особистості: норма і девіація* : зб. наук. статей і тез; гол. ред. Я. Гошовський. Луцьк : ФОП Мажула Ю.М., 16 – 24.

Монографії:

1. Візнюк Ю.М. (2018). Емпіричний інструментарій для дослідження самоприйняття та соціальної ідентичності депривованих підлітків. *Духовність. Цінності. Психологія* : монографія. гол. ред. М. Ледзінська, І. Філіппова. Луцьк : Волиньполіграф, 189 – 196.

Статті у наукових фахових виданнях:

2. Візнюк Ю.М. (2016). Психологія самоприйняття особистості: до постановки проблеми. *Теоретичні і прикладні проблеми психології* : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Сєверодонецьк : СНУ ім. В. Даля, 1 (39). 45 – 53.

3. Візнюк Ю.М. Генетично-психологічний тренінговий підхід щодо оптимізації набуття ідентичності дітьми з тривалою сімейною депривацією. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 3. 2. Херсон : Гельветика, 15 – 19.

4. Візнюк Ю.М. (2018). Емпіричне вивчення самоприйняття і соціальної ідентичності в депривованих підлітків: факторний профіль. *Теоретичні і прикладні проблеми психології* : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Сєверодонецьк : СНУ ім. В. Даля, 1 (45). 67 – 77.

5. Візнюк Ю.М. (2018). Психологічні особливості самоприйняття і соціальної ідентичності депривованих підлітків: теоретико-емпіричний ракурс. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка ; Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 50 – 61.

6. Візнюк Ю.(2017). Психічна депривація як негативний чинник психогенези особистості. *Arena nauki. Kwartalne międzynarodowe czasopismo naukowe*.1 (1). Луцьк. 110 – 117.

Статті у матеріалах науково-практичних конференцій та інших виданнях:

7. Візнюк Ю.М. (2017). Самоприйняття і соціальна ідентичність депривованої особистості. *Матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. «Гене́за буття особистості», 20 груд. 2016 р., м. Київ.* Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 64 – 65.

8. Візнюк Ю. (2017). Психогенеза особистісної ідентичності: теоретичний аналіз проблеми. *Психогенеза особистості: норма і девіація : зб. наук. статей і тез ; гол. ред. Я. Гошовський.* Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 47 – 55.

9. Візнюк Ю. (2017). Психологічна специфіка кризи особистісної ідентичності: теоретичні засади. *Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Психолого-педагогічні особливості розвитку особистості в освітньому просторі», 17-18 трав. 2017 р., м. Мукачєво / Ред. кол.: Т.Д. Щербан (гол. ред.) та ін.* Мукачєво : Вид-во МДУ, 66 – 68.

10. Візнюк Ю. (2018). Порівняльний аналіз особливостей розвитку самоприйняття і соціальної ідентичності в депривованих підлітків: віковий і статевий диференціал. *Психогенеза особистості: норма і девіація : зб. наук. статей ; гол. ред. Я. Гошовський.* Луцьк : Вежа-Друк, 42 – 53.

11. Візнюк Ю. Самоприйняття як чинник розвитку соціальної ідентичності особистості в умовах сімейної депривації». *Автореферат дисертації кандидата психологічних наук.* Сєверодонецьк, 2018.

Апробація результатів кваліфікаційного дослідження відбулася в роботі :

1) науково-практичного семінару з міжнародною участю «Феноменологія депривації: психолого-педагогічний і теоретико-прикладний дискурс. Ремедіум 14» (2-4 квітня 2024 р., м. Луцьк);

2) XI міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Соціальна адаптація особистості в сучасному суспільстві» із циклу «Психологічні складові сталого розвитку суспільства : пошук психологічного обґрунтування викликів сучасності».(16-20 грудня 2024 року, м. Луцьк).

3) Засідання круглого столу «Травмована українська ідентичність : шляхи зміцнення і розвитку» (30 квітня 2024 року, м. Львів).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ДЕПРИВАЦІЇ

1.1. Психологія ідентичності у вітчизняних та зарубіжних наукових дослідженнях

Узагальненим науково-психологічним уявленням постає визнання того, що депривація ускладнює самоусвідомлення людини та гальмує або й девіантизує її ідентифікацію.

У цілій низці досліджень самосвідомості людини, яка перебуває у складних умовах депривації, йдеться про ускладнену психогенезу, а у найважчих випадках навіть про дизонтогенетичні процеси розвитку, насамперед виражена іррегулярність, асинхронність і затримка, спотворення тощо (І. Брецько, В. Васютинський, Я. Гошовський, Г. Лялюк, І. Мудрак, В. Орос та ін.),

Ключові основи феномену людської ідентичності базуються на врахуванні особливостей ідентифікації – процесу ототожнення. Психологічна складова ідентичності висвітлена в багатьох працях, зокрема в дослідженнях щодо специфіки набуття ідентичності (С. Арчер, Е. Еріксон, Дж. Марсія, В. Павленко, Н. Пилат, І. Середницька Г. Теджфел, Дж. Тернер та ін.). Водночас проблеми набуття і засвоєння особистістю соціальної ідентичності в умовах сімейної депривації досліджені зазвичай опосередковано і потребують подальших поглиблених студій.

У наукових працях класиків психологічної науки зустрічаються окремі перетини дефініцій «депривація» та «ідентифікація», зокрема у концептуальних положеннях про феномен ідентичності (Г. Брейкуел, А. Ватерман, Д. Марсія, Дж. Мід, С. Мадді та ін.) зустрічаються твердження щодо співмірності ототожнювальної активності людини та обмеженнями її повномірного розвитку, по суті, депривованою

психогенезою.

Цікаві ракурси соціальної ідентичності зосереджені у працях Г. Теджфела, Д. Тернера, С. Рейчера та ін., які крім розкриття фундаментальних проблем ототожнення людини в соціумі заторкують також і розвиток ідентифікації в умовах різноманітних обмежень та позбавлень.

Загальновідомі підходи щодо тлумачення кризи особистісної ідентичності концентровані у працях І. Середницької, Н. Пилат та ін., в яких відзначено, що депривована людина переживає дуже багато проблем дифузності й хаотичності упродовж набуття своїх ототожнень у різних сферах.

Образ Я, Я-концепція, самоакцептація та інші складові психоструктури людини подані у працях фахівців галузі психології депривації (О. Блинова, В. Бочелюк, В. Васютинський, Д. Гошовська, Я. Гошовський, Л. Осьмак та ін.).

Варто зазначити цілий ряд досліджень щодо надання психореабілітаційної, ревіталізаційної допомоги депривованим людям (Д. Гошовська, Я. Гошовський, Н. Завацька, В. Орос та ін.).

У наших дослідженнях ми констатували, що вивчення психологічних особливостей самоприйняття як детермінанти розвитку соціальної ідентичності дітей, як виховуються і проживають в умовах різновидового сімейного депривування потребує залучення широкого діапазону теоретико-емпіричних підходів.

Вважаємо, що відсутність матері і батька як зразків для наслідування породжує переважання у дітей з інтернатних установ депресивного модусу самоусвідомлення, підвищеного рівня зовнішньої та внутрішньої конфліктності та інших негативним тенденцій психічного розвитку. Також їм досить часто притаманні ознаки амбівалентності, вираженого пошуку усамітнення та індивідуальної

замкнутості і самотності, які загалом дуже негативно і не сприятливо впливають на становлення самосвідомості.

Безперечно, соціальна депривація вносить суперечності і хиби у процеси статусно-рольового ототожнення дітей, позбавлених сімейної опіки.

Істотний вплив на психогенезу депривованої особистості має якраз різнотипна сімейна депривація, адже вона негативно детермінує пошук і набуття різних сімейно орієнтованих ідентифікаційних моделей власної просоціальної поведінки дитини.

Отож зазначимо, що термін «ідентичність» застосовується доволі часто, проте в його тлумаченні є різні варіанти, в яких концентровані окремі ракурси людського ототожнення з іншими людьми.

Основним змістовим наповненням ідентичності виступає уявлення про те, що це насамперед відчуття самототожності, власної справжності, повномірності і повноцінності у рефлексії зовнішнього світу, інших людей та самого себе в просторі і площинах цих комунікацій.

По суті, йдеться про набуття людиною певної тотожної адекватності, що відображає рівень стабільного і чіткого володіння нею своїм Я.

Загальновідомою є теза визначного вченого А.Тоффлера, який відзначав, що мільйони людей напружено і складно відшуковують свою унікальну і неповторну ідентичність, адже це істотно полегшує та дозволяє набуті людині якоїсь певної цілісності насамперед з метою подолання хаосу і впорядкування законів, правил, норм і постулатів свого життя.

Трактування ідентичності людини є дуже розлогими, однак основним акцентом варто обрати такий підхід - *це переживання людиною/суб'єктом свого певного рівня тотожності з іншим об'єктом.*

Ідентичністю вимірюється рівень і якість тотожності людини, її подібність/неподібність до інших людей, предметів, явищ, подій, конструктів, фактів тощо.

Традиційно можна виокремити такі основні концептуально-теоретичні підходи до феноменології ідентичності :

- психоаналітичний (Е. Еріксон, Дж. Марсія, А. Фройд, З. Фройд та ін.);
- біхевіористський (Д. Кемпбел, Дж. Уотсон, В. Торндайн, С. Шериф та ін.);
- когнітивний підходи (Г. Теджфел, Дж. Тернер та ін.);
- символічний інтеракціонізм (Дж. Мід, Ч. Кулі, Ю. Хабермас та ін.) .

Багатоманіття підходів все ж зводиться до визнання того, що *ідентичність це інтегративна і динамічна єдність, яка складається з різних компонентів та має завданням ототожнення людини у світі власної життєдіяльності.*

Ідентичність людини складається із розгалуженої структурно-функціональної архітектоніки різних симптомів і аспектів її самості, свідомості, Я, Я-концепції тощо.

Ідентичність потрібно розглядати в її тяглоті та розвиткові, онто- і соціогенетичному русі (Я. Гошовський, С. Максименко, Дж. Марсія, І. Середницька та ін.).

Людська ідентичність є продуктом її самосвідомості, найвищим проявам чого є унікальна его-ідентичність, проте водночас може бути й ототожнення із спільнотою, що трактується як групова або колективна ідентичність.

Вважається, що вдалим виміром ідентичності є визнання людиною свого суб'єктивного й унікально-індивідуального відчуття відповідності власному Я, самому собі, своїм цінностям і переконанням щодо

розвитку своєї життєдіяльності в реаліях складного й різновекторного навколишнього соціального і біологічного світу.

Ідентичність визначається сукупністю і синтезом двох основних видів - особистісної та соціальної ідентичностей. Двовимірність ідентичності зумовлює появу такої концепції як так звана базова концепція балансу ідентичності.

Зазвичай ідентичність проявляється як намагання бути відповідним певним нормам, стандартам, правилам, тобто прагнення особистості якось співмірно відповідати базовим стратегіальним очікуванням свого комунікативного партнера.

Інколи феномен ідентичності трактують як синтез різних когнітивних схем і систем, як регуляторний аспект спілкування та діяльності.

На відміну від індивідуально-особистісної соціальна ідентичність є поєднанням різних ототожнень, сумарних ідентифікацій та засвідчує приналежність до певної спільноти, наприклад, раси, нації, класу, професії тощо. Через цей механізм відбувається самопрезентація людини та співвіднесеність її з різними статусно-рольовими соціальними образами й категоріями.

Однак, беззаперечно, існує тісний і щільний кореляційний взаємозв'язок, логічний континуум, двома основними полюсами якого виступають взаємозалежні складові - особистісна і соціальна ідентичності людини.

Слід зазначити, що соціальна ідентифікація застосовується особистістю насамперед як потужний і результативний засіб та механізм власного самомаскування, самовизначення та самореалізації, а також постає емоційним позначальним фактором і когнітивною складовою різноструктурованої самосвідомості, зокрема самооцінки, образу Я та Я-концепції.

Процеси набуття людиною соціальної ідентичності є тривалими і складними, адже відбувається ототожнення з різними гранями і проявами людського життя : від сімейно-особистісних форм до політико-економічних.

На думку G. M. Breakwell, доцільно вивчати якісні особливості співвідношення в самоототожненні людини, зокрема в ракурсі поєднуваності особистісної та соціальної ідентичності. Причому наголос потрібно робити якраз на врахуванні специфіки прояву цих феноменів. Варто спостерігати за їхнім спільним проявом у динамічному плані, тобто в психобіологічному, соціально-ціннісному і просторово-часовому проєктивних просторово-часових вимірах.

Учена стверджує, що біологічний вимір постає базовим утворенням для формування особистісної ідентичності, проте слід враховувати і соціально-психологічні ракурси реалізації. Людина ототожнює своє Я у варіанті суб'єктивного часу, оскільки є частиною соціуму, з яким ототожнюється, з яким проживає цивілізаційно-культурологічні цикли існування людства [45].

Про поєднуваність особистісної та соціальної ідентичності пише M. Jaromowic та стверджує, що особистісне ототожнення це підсистема знань людини про саму себе, як наслідок порівняння свого Я з іншими людьми, натомість соціальне ототожнення є синтезом ознак, які солідаризують із соціумом. Констатовано домінування соціальної ідентичності, що зумовлено постійним включенням людини в суспільні взаємини та відігравання різних ролей і статусів. Співмірність «Ми-Вони» узгоджується із «Я-Ми» [46].

Соціальна ідентичність поєднує ціле коло особистісних параметрів і характеристик, володіє унікальним набором діяльнісно-комунікаційних потенціалів і проявів та формується в умовах різних суспільних трансформацій. Вважається, що соціальна ідентичність є активною структурно-функціональною єдністю людини і суспільства,

особи і групи, які досягають цілісної тотожності в різних формах і варіантах життя.

С. Кисельов розкриває специфіку творення соціального ототожнення і набуття ідентичності в контексті розбудови етнічно-національної держави. Національна ідентичність українців висвітлена в історично-психологічній тяглоті поколінь [27].

У низці досліджень здійснено різнобічний аналіз у філософсько-психологічному розрізі та висвітлено базові змістові складові людської ідентичності, у першу чергу в соціальному ракурсі професійної та іншої самореалізації [12; 16; 25; 33].

Як зазначають дослідники, будь-яка систематизація багатовекторності такого поєднання як «особистість-ідентичність» неминуче призводить до визнання примату, первинності і визначальної ваги якраз суспільних факторів, тобто чіткої та вираженої соціальної детермінованості [42].

У дослідженні В. Москаленко йдеться про складні філософсько-соціологічні виміри ідентичності людини, а також здійснено потужний наукологічний аналіз цього феномена у психологічному розрізі. Вчена трактує ідентичність як базове утворення, що дає змогу людині ототожнитися і функціонувати в ідеологічному, духовно-культурному, економічному, політичному, національному ракурсах життєдіяльності.[34].

Г. Ангелов ставить знак рівності між такими поєднуваними процесами як соціалізація та ідентифікація особистості й виокремлює цілі пласти соціально забарвленої інформації, що зумовлює розвиток людської соціально ототожнювальної активності з іншими членами суспільства [1].

У дисертації Г. Барабашук йдеться про специфіку прояву та набуття соціальної ідентичності людини як активного і повноцінного суб'єкта сімейних трансформацій. Визначено рівні ототожнення у статусах і

ролях сімейного мікроклімату та міжособистісних взаємин на рівні нуклеарного сімейного утворення [3].

В іншому дисертаційному дослідженні авторства Н. Городної розкрито соціально-психологічні детермінанти розвитку і становлення статевої ідентифікації у дітей підліткового віку й описано результати теоретико-емпіричного вивчення цієї цікавої та корисної психологічної проблематики [10].

У дисертації О. Ічанської йдеться про специфіку становлення особистісної ідентичності на етапі раннього юнацького віку. Наведено фактологічні ознаки цього складного явища, розкрито сутнісне наповнення особистісного ототожнення, проаналізовано специфіку кризи ідентичності юнаків і юнок [23].

Дуже цікавим ракурсом є висвітлення аспектів соціальної ідентичності у монографічному дослідженні А. Грись, зокрема щодо різних деформацій соціальної ідентичності людини як одного з визначальних критеріїв її дезадаптації. Численні девіації виступають досить часто наслідком несформованої соціальної ідентичності, особливо ж у компенсаторному прагненні ототожнитися із представниками різних субкультур, інколи агресивних і соціально патологічних, небезпечних і антисоціальних [13].

У праці О. Гуменюк розкрито специфіку психології Я-концепції людини в контексті розвитку її самосвідомості. Зазначено дуже важливу роль соціальної ідентифікації в набутті особистістю якісного і повномірною усвідомлення свого Я, узгодження його конструктивних і аспектів. Запропоновано чітку модель Я-концепції з урахуванням результатів різнобічного самоототожнення із соціумом, насамперед з іншими людьми [14].

Дуже розлогий і детальний аналіз вивчення проблем особистісної та професійної самоідентифікації у вітчизняній і зарубіжній сучасній психологічній думці здійснено В. Зливковим. Описано теоретичні

концепти проблеми, розкрито їхню методологічну сутність, а також наведено й проаналізовано численні приклади успішного соціального ототожнення людини у вимірах професії, сімейного мікродовкілля та інших інституціях [20; 21].

Г. Католик і А. Підсаднюк досліджують психологічні особливості дітей трудових емігрантів, зокрема в плані вивчення специфіки особистісної ідентичності на підлітково-юнацькому віковому етапі онтогенезу. Враховано сутність дистанційного депривування, яке загалом негативно впливає на самоототожнення дітей, пояснено феноменологію творення сімейнорольових орієнтацій за умови відсутності або дистанційно-фрагментарної присутності батьків, які перебувають у трудовій міграції [24].

Існує тісна і логічно поєднана взаємозалежність між складними процесами і механізмами соціалізації (навіювання, наслідування, зараження тощо) та ідентифікації людини в особистісному та міжособистісному плані. Лише завдяки задіянню найрізновекторніших соціалізаційних механізмів, наприклад, емпатії, соціально-перцептивної ідентифікації тощо може відбутися результативний процес здобуття особистістю своєї версії та неповторного варіанту соціальної ідентичності.

Структура соціальної ідентичності містить різновидові компоненти, серед яких чільні місця посідають сімейна, професійна ідентифікація, що відображають рівень усвідомленого і ототожненого самореалізаційного ствердження особистості в архітектоніці соціального життя. По суті, психосоціальна побудова соціальної ідентичності залежить від міри поєднання інтелектуально-когнітивних, ціннісно-мотиваційних, афективно-регулятивних та інших складників психоструктури людини певного соціуму.

До соціальної ідентичності належить синтезоване поєднання цілої гами різних маркерів і показників, а також тих унікальних

індивідуально-особистісних характеристик, які репрезентують людину як свідомого громадянина держави, фахівця певної професії, члена деякого сімейного утворення тощо.

Звичайно, що феномен соціальної ідентичності має багато інтерпретаційних тлумачень, а його сутнісне розкриття залежить від конкретної теоретико-методологічної позиції дослідника, який творчо розглядає її з боку авторського ракурсу бачення як процесу ототожнення, так і його наслідків.

І соціальна, й особистісна ідентичності потребують ситнезованого розгляду з урахуванням поглядів психоаналізу, біхевіоризму, інтеракціонізму, когнітивізму та інших базових теорій сучасного психологічного знання. Лише поєднання таких методологічних ракурсів може дати цілісне уявлення про виміри особистісної і соціальної ідентифікації як процесу набуття таких видів ідентичності.

Бажання людини самоототожнитися з певним цивілізаційно-культурологічним простором і часом, реальним мікро- і макросоціумом поставлене в засадничі принципи життєдіяльності і досить тривало та складно реалізовується.

Зазвичай потрібна активна самореалізаційна налаштованість, посилення власне прикладних, практичних засобів і намірів ідентифікації, щоб досягнути певного оптимуму ототожнення в соціальній структурі суспільства.

Психологічні особливості соціальної ідентичності можуть мати амбівалентні прояви, пошук триває як долання хибних і дифузних ідентичностей та набуття справді поціновуваних і реально існуючих тотожностей.

На рівень сформованості соціальної ідентичності людини важливий вплив мають як особистісні потенціали, так і система укладених і усталених вартостей, ціннісних норм, пріоритетів, осмислених перспектив розвитку тощо.

У вимірах соціальної ідентичності одним із визначальних ракурсів постає професійна ідентичність як ототожнення людини з певним фахом, завдяки якому вона має і здобуває ресурси для проживання у суспільстві.

Особливості фахової ідентичності проявляються у різних площинах, а шлях її набуття передбачає різні стадії : від оптанта до професіонала, від початківця до акмефахівця у певній галузі діяльності, зокрема у соціономічному аспекті.

На думку Г. Ложкіна, справжня професійна ідентичність повинна бути розглянута у безпосередньому контексті маргінальної поведінки людини як певного суб'єкта ускладненого мікро- і макросоціуму. Подолання амбівалентності, невпевненості, ригідності виступає запорукою набуття осмисленої соціальної тотожності [31].

Загалом, рівень сформованості особистісної та соціальної ідентичності у підлітків і юнаків залежить від особливостей їхньої соціалізації в певному середовищі, спільноті, де засвоюються або не засвоюються певні цінності, норми тощо, а отже і по-різному формується соціальна ідентичність.

Важливим ракурсом проблеми соціальної ідентичності виступає віковий вимір як необхідність врахування системи соціально-психологічних чинників становлення якогось виду ідентифікації, наприклад сімейнорольового або статеворольового ототожнення підлітків або юнаків.

Засвоєння різних стереотипів маскулінності-фемінінності упродовж особистісного дозрівання сприяє формуванню в певних уявленнях про параметри статевої ідентичності, особливо ж, наприклад, у випадку творення і розбудови підлітками свого образу Я, самооцінки та Я-концепції.

У дослідженні О. Ічанської зауважуємо аналітичне охоплення домінуючої ролі соціального ототожнення на етапі раннього юнацького

дозрівання, особливо ж у плані долання в ідентифікаційних пошуках сучасними юнаками і юнками багатьох перепон і викликів як власне вікового, так і соціального характеру [23].

У дисертаційному дослідженні В. Васютинського йдеться про те, що сімейно депривовані хлопчики-підлітки досить часто переживають багато проблем і труднощів у формуванні власних статево-рольових орієнтацій, що зумовлено якраз хибами соціального ідентифікування через брак моделей для наслідування [7].

Як вважає О. Довгань, якісна специфіка кризи особистості на юнацькому етапі онтогенезу зумовлена якраз хибами ідентифікування, тобто кризою ідентичності. Висвітлено основні уявлення щодо специфіки перебігу такої кризи, описано її небезпечний вплив на формування та усвідомлення власного соціального й індивідуального Я та інших конструктів самосвідомості [17].

Подібні твердження віднаходимо і в дослідженні Г. Дубчак, в якому констатовано, що внутрішньоособистісні конфлікти в студентів особливо загострюються в складний період фахової соціалізації та ідентифікації під час навчання в університеті. Вікова криза, зумовлена поміж іншого чинниками ускладненої ідентифікації та намаганнями набути певну ідентичність у соціальному та особистісному планах, накладається на власне соціальний фактор [18].

В. Іздебська наголошує, що система ціннісних орієнтацій особистості корелює з процесами набуття соціальної ідентичності, особливо ж у контексті розвитку і становлення духовного світу українського студентства [22].

На рівні дисертації Л. Клочек твердить, що розвиток складних і тривалих процесів ідентифікації та особистісного відособлення й відмежування відбувається з особливою значущістю для психогенези людини якраз у підлітковому і ранньому юнацькому віці. Вікові кризи накладаються на соціальні чинники та ускладнюють процеси

соціального й особистісного ототожнення. кидаючи виклик всім референтним людям молодій людині, а також насамперед ставлячи перед нею завдання цілісного самоототожнення на рівні соціальної та особистісної ідентичності [28].

О. Краєва теж відзначає, що криза ідентичності в підлітковому віці має безпосередній (зазвичай негативний) вплив на становлення дитини як сучасної зрілої просоціальної особистості. Увагу доцільно спрямовувати на подолання прямих негативних і несприятливих наслідків такої кризи на навчання і спілкування підлітків, а також на психопрофілактику тих деструктивних явищ, які впливають на їхнє самоототожнення та самореалізацію [29].

Як відзначають Н. Лозинська та К. Беркита, повномірна й результативна соціально-психологічна і професійна адаптація студентів можлива насамперед як тактики і стратегії культивування їхнього ідентифікаційного потенціалу, адже, ототожнившись з певними образами або інституціями, можна успішніше адаптуватися та реалізуватися в статусах і ролях [32].

Психологія життєвої кризи, на думку Т. Титаренко, часто зумовлена якраз розладами ідентифікації як складного й багатозначного процесу творення і набуття людиною власного Я. Долання криз, зокрема й наслідків кризи ідентичності, постає нагодою сформування цілісного конструкту славного різнобічного самоусвідомлення та ідентифікування у соціально-рольових пріоритетах [38].

В. Радчук пише про психологічні детермінанти явно вираженої конфліктної/самоконфліктної поведінки людини як в особистісному, так і в соціальному вимірах. Прагнення особистості до ототожнення із собі подібними наштовхується на низку перепон, однак уміння долати їх якраз і породжує ідентифікаційну впевненість. Це дає змогу набути різних ідентичностей : від соціальної до статевої, від особистісної до професійної [39].

Звичайно, що на різних етапах різноінтенсивної життєдіяльності в соціумі цілком закономірним є застосування особистістю різних моделей власної соціальної ідентифікації, що відповідає її ціннісним та культурологічним орієнтирам.

Ненабуття соціальної ідентичності звичайно ж зумовлює амбівалентність та певним чином навіть екзистенційну кризу, втрату соціоенергетичного потенціалу, різних раніш поціновуваних сенсів і вартостей.

Здатність до ідентифікації з референтним соціодовкіллям, зокрема батьками, рідними, друзями дає змогу засвоїти правильні (а не помилкові) ідентифікаційні моделі, а отже набуті або не набуті досвіду ототожнення із адекватними та просоціальними зразками й соціомішеннями поціновуваних у певному суспільстві та конкретній спільноті ідентичності.

Унаслідок хибної або дифузної ідентичності людина може набуті помітних суспільних і особистісних розладів, демонструвати збої та перепади настрою та інші афективні реакції. Втрачається як емоційна й поведінкова врівноваженість, так і загострюється тривожність, соціальна аутизація та інші усамітнювальні тенденції, що може свідчити про серйозні розлади особистості.

У таких людей цілком можливі соціофобії або й суїцидальні наміри та тенденції, вони проявляють загострену невротичність, аполітичність, песимізм тощо.

Відомою інформацією й тенденцією постає визнання того, що нестабільна соціальна ідентичність є повсякденням і досить звичною, на жаль, суспільно-моральною нормою для сучасних людей, поєднаних у малі та великі спільноти.

Слід зазначити, що упродовж розвитку людства відбуваються різнопланові трансформації ідентичності, досить типовими і водночас відмінними постають моделі автономізації людини, сепарації дітей від

своїх батьків, відшукування нових моделей і статусів для ототожнення з ними.

1.2. Психологія депривованої соціальної ідентичності

Різновидова психічна депривація постає потужним панпсихічним станом обмеження можливостей людини для задоволення базових та інших особистісних і соціальних потреб. Серед численних детермінант якраз депривація зумовлює відставання у розвитку та інші гальмівні тенденції психо- і соціогенези людини.

Актуальна проблематика вивчення різновидової депривації закорінена і детально висвітлена у багатьох науково-психологічних працях цілої низки вітчизняних і зарубіжних учених, які сумарно відзначають її несприятливий вплив на розвиток особистості у всіх вимірах : від біологічно-психофізіологічного до соціально-духовного (Дж. Боулбі, І. Брецько, Я. Гошовський, Є. Макогончук, А. Маслюк, І. Мудрак, Л. Осьмак, А. Фройд та ін.).

Основною проблемою депривованої людини визначається її відірваність від нормальної та повномірної системної соціалізації в сімейному та соціально-культурному середовищі, Нестача контактів з мікродовкіллям призводить до численних деприваційних синдромів і симптомів, визначальною рисою чого виникає деяке викривлення і/або й навіть затримка особистісного онтогенезу та перехід до своєрідного дизонтогенезу.

Типовим супроводом депривації є переважання таких негативних і амортизаційних особистісних психостанів, як апатія, тривога, депресивність, фрустрованість, аутизація тощо. Депривація культивує тенденції до самотності й часто породжує розлади як на рівні когнітивно-інтелектуальних, так і у вимірі афективно-регулятивних і психосоціальних структур особистості.

Розвиток депривованих дітей перебігає дуже своєрідно та часто доволі відмінний від розвитку дітей-однolitків, що зростають у повноцінних сім'ях, та мають із ким як ідентифікуватися, так і поспілкуватися, погратися тощо.

Депривація обмежує та має деструктивний вплив на дітей без батьківської опіки, вона дискофортно впливає на всю психоструктуру й самоусвідомлення. Цілком помітний її вплив на формування неадекватної самооцінки, розлади психоемоційності та інші негативи.

Особливо складно руйнівним проявом різновидової депривації є проблеми, спричинені нею для дітей-сиріт, які можуть набувати хибних і/або дифузних моделей сімейнорольової та статеворольової ідентифікації.

У дослідженні Я. Гошовського висвітлено засадничі принципи ресоціалізації/ревіталізації депривованої особистості, розкрито сутнісне наповнення психолого-педагогічних підходів до усвідомлення такого цього багатозначного соціально-психологічного феномена.

Учений вважає, що становлення особистісної самосвідомості, відбуваючись в онтогенетичному поступі, в депривованих дітей має низку особливостей, зокрема через специфіку набуття ними особистісної ідентичності. Вкрай негативну роль відіграє насамперед так званий інституційний шпиталізм, який зумовлює те, що, що діти (сироти, напівсироти, позбавлені батьківської опіки) зростають і виховуються в складних і обмежувальних умовах і правилах інтернатного, тобто несімейного спілкування і виховання.

Така закладова обмежованість негативно впливає на набуття дітьми статевого, сімейнорольового ідентифікаційних зразків і моделей, а отже й засвоєння ідентичностей.

Брак щирої партнерської внутрішньосімейної комунікативно-перцептивної взаємодії істотно позбавляє дитину можливостей пізнати якісь аспекти чи ракурси власного ототожнення в певних статусах і

ролях, тобто депривація породжує гострий дефіцит не лише любові, але й вагомої соціально-ідентифікаційної інформації про життя і людей.

Різновидова, зокрема соціальна психічна депривація істотно пригнічує розвиток суб'єктності, блокує становлення самостійності, впевненості, незалежності, а отже й тотожності знедолених і позбавлених турботи дітей.

Унаслідок численних обмежень розвитку депривована дитина перебуває під постійним тиском та переживає проблеми як в ототожненні з відсутніми різними людьми, так і проблеми й негаразди у формуванні власного Я.

По суті, на думку вченого, депривація зумовлює появу розщепленого й амбівалентного модусу самоусвідомлення, негативно блокує особистісну активність, креативність і загалом дуже шкодить станові психофізичного здоров'я дітей [11].

Психоемоційне вигорання дітей підліткового віку, на думку І. Брецько, залежить від міри негативного впливу зростання в умовах сімейної депривації, що дуже негативно впливає на становлення самоусвідомлення та на процеси набуття соціальної ідентичності [5].

Г. Байзетінова, О. Григор'єва пишуть про необхідність урахування специфіки творення соціальної ідентичності в підлітків, батьки яких тривалий час перебувають за кордоном, насамперед у плані вивчення особливостей їхньої Я-концепції [2].

Т. Демірджі на рівні дисертаційного дослідження констатує специфіку розвитку ідентичності дитини, яка перебуває в умовах прийомної сім'ї. Описано цілу низку симптоматичних ознак тих ризиків і труднощів, які постають в депривованих дітей упродовж тривалого і складного процесу набуття тотожності із соціумом та самою собою [16].

На думку Л. Боярин, потрібно враховувати якомога більшу кількість соціально-психологічних детермінант, які зумовлюють

(зазвичай блокують) розвиток ідентичності особистості, яка зростає в умовах сімейної та іншої депривації [4].

М. Нестеренко відзначає низку психологічних особливостей становлення і розвитку статево-гендерної ідентичності у підлітків, які виховуються в умовах школи–інтернату [35].

У дисертаційному дослідженні Е. Гури йдеться про численні психічні та поведінкові розлади у дітей-підлітків, онтогенез яких перебігає в умовах позбавлення батьківського піклування й любові. Висвітлено теоретико-емпіричні факти негативного впливу депривації на процеси самоототожнення дітей [15].

Діти в умовах депривації зазвичай зазнають пригнічення просоціальних потенціалів, що негативно впливає на набуття як особистісної ідентичності, так і соціального самоототожнення в навколишньому мікро- і макросоціумі.

Висновки до розділу 1.

Зазначимо, що тотальне позбавлення сімейної опіки призводить до вираженої нестачі спілкування в партнерсько-діадних довірливих формах, тому позитивно ідентифікуватися депривантам не дає якраз брак цього щирого статусно-рольового спілкування на рівні сімейного мікроклімату щирих взаємин і любові.

Сумарно дуже багато різних деприваційних детермінант або прямо, або опосередковано здійснюють вплив на ідентичність дитини без батьків, що проявляється як на рівні ймовірної дифузної або неадекватної статевої ідентичності, так і на загальних рівнях ментального, громадянського, національного, патріотичного та іншого самоототожнення.

Зазвичай, на прикрий жаль, вихованці закритих освітньо-виховних закладів інтернатного типу переживають різноманітні форми і наслідки соціальної депривації (інколи навіть соціального ізоляціонізму), а отже

переважно набувають дифузну ідентичність, якій властиві ознаки конформності, несамостійності, фрустрованості, інфантильності, депресивності тощо.

Брак повноцінного сімейного виховання (або його повна відсутність) породжують численні травмогенні конфлікти та дисгармонії як на рівні внутрішньопсихологічного самоосмислення, так і у вимірах блокованої сімейної рольової і статусної комунікації з дорослими людьми. Звичайно, що це активно детермінує в негативному плані знаходження і творення моделей для власного ототожнення в різних образах.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ СПЕЦИФІКИ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ДЕПРИВОВАНИХ ОСІБ

2.1. Методики емпіричного дослідження і параметри вибірки.

З метою отримання достовірної емпірично здобутої інформації нами було проведено своєрідне порівняльне дослідження з урахуванням принципу лонгітюдності.

Ми здійснили хронологічне (діахронійно-синхронійне) порівняння результатів минулого нашого дослідження (2018 р.) з результатами синхронно-емпіричного обстеження досліджуваних депривованих дітей (2024 р.).

Метою застосування такого порівняльного диференціалу було вивчення ідентичності особистості дитини в умовах сімейної депривації, яка переживає численні проблеми ототожнення і соціально-психологічного самоствердження та самореалізації в ускладненому воєнними, економічними та іншими чинниками соціумі.

Зазначимо, що з урахуванням такого контексту базові положення дослідження викладені й апробовані нами зокрема упродовж роботи XI міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Соціальна адаптація особистості в сучасному суспільстві» із циклу «Психологічні складові сталого розвитку суспільства : пошук психологічного обґрунтування викликів сучасності» (16-20 грудня 2024 року, м. Луцьк), проведеної кафедрою педагогічної та вікової психології ВНУ імені Лесі Українки.

Нами було враховано ключові вимоги щодо науково-методичних основ і принципів проведення психологічного експерименту з депривованими дітьми.

У 2018 р. ми провели констатувальний експеримент з метою отримання достовірної та різнобічної діагностичної інформації щодо

соціально-психологічної специфіки розвитку і набуття соціальної ідентичності у депривованих підлітків – вихованців шкіл-інтернатів Волинського регіону.

Експериментальна гетерогенна вибірка рекрутувалася з врахуванням базового критерію щодо дотримання норм еквівалентності та репрезентативності.

Підбір експериментальних і контрольних груп зумовлювався поставленими дослідницькими метою та емпіричними завданнями, що передбачало цілісне охоплення аналізованого феномена – соціальної ідентичності депривованих дітей.

Вибірка трактувалася нами як деяка мікромодель всієї досліджуваної соціальної популяції, тобто в неї входили діти підліткового віку, які переживали різновидові форми і варіанти сімейної депривації.

До вибірки констатувального експерименту ввійшли діти підліткового віку комунального закладу «Луцький навчально-виховний комплекс загальноосвітня школа-інтернат I-III ступенів Луцької міської ради Волинської області» (2018 р. n=68 ; 2024 р. n= 62).

З метою різнопланового психодіагностичного вивчення семантичних і структурно-функціональних ліній та особливостей ідентичності ми обрали надійний, валідний, доказовий і достовірний інструментарій.

Пакет психодіагностичних методик :

- методика «Хто Я?» (М. Куна і Т. Макпартленда),
- «Тест-опитувальник самоствавлення» (В. Столін, Л. Пантелєєв);
- «Тест самоакцептації підлітків і сприймання батьківських установок стосовно них» (М. Алексєєва, О. Насонова),
- «Шкала самоповаги» (М. Розенберг),
- «Метод багатоаспектної квантифікації міжособистісних взаємин» (Т. Лірі),

- «Методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності» (за Д. Расселом, М. Фергюсоном),
- тест «Автопортрет», розроблений Р. Бернсом, інтерпретований О. С. Романовою та О. Ф. Потьомкіною,
- модифікований варіант «Інтерв'ю для визначення моделі ідентичності» (Дж. Марсія та С. Арчер) *(опис методик подано в Додатку А)*.

Вважаємо, що сумарно пакет методик давав змогу цілісно охопити основні параметральні характеристики соціальної ідентичності депривованих дітей.

Застосування такого вже апробованого пакету методик дало змогу отримати інформацію в порівняльно-інтерпретаційному дискурсі та відстежити специфіку творення соціальної ідентичності в депривованих дітей.

2.2. Результати кількісної обробки та якісної інтерпретації отриманих даних

Отож нами було здійснено своєрідне лонгітюдне дослідження в режимі порівняльних характеристик особливостей соціальної ідентичності дітей підліткового віку, які навчаються у сучасній школі-інтернаті.

З досліджуваними (умовна назва порівняльних груп (ЕГ – 2018 експериментальна група 2018 року та ЕГ – 2024 експериментальна група 2024 року).

Зауважимо, що з вибіркою досліджуваних депривованих підлітків 2024 року були проведені всі методики, які раніше проводилися з вибіркою 2018 року.

Для достовірної статистичної обробки даних та отримання повномірної показникової інформації нами було проведено факторний аналіз, зокрема із застосуванням процедури варімакс-обертання (Rotated Component Matrix).

Завдяки факторному аналізу вдалося виокремити одинадцять факторів. Найбільше навантаження випало на вичленовані чотири перші фактори.

Наводимо емпіричні результати, отримані завдяки факторному аналізу виконання методик дітьми підліткового віку, які навчаються у школі-інтернаті (порівняння здійснено за хронологічним принципом 2018 – 2024 рр.).

Емпіричні результати експериментальної групи 2018 року (ЕГ – 2018)

Перший фактор (умовна назва - «самоконфліктно-поступливе уникнення» (24, 4 % від загальної дисперсії), увійшли такі показники : «внутрішня конфліктність» (0,912), «поступливість – боязкість – пасивна покора» (0,886), «шкала уникнення» (0,791), імажинарний малюнок, означений як «емоційний інтроверт» (0,747), та зі знаком «←» «скептицизм – упертість – негативізм» (-0,678), «шкала прийняття характеру» (-0,619) і «фізичне Я» (- 0,522) (презентацію результатів див. табл. 2.1.).

Таблиця 2.1

**Розподіл факторних навантажень показників виконання
психодіагностичних методик підлітками школи-інтернату ЕГ – 2018
(n=68)**

Показники методик	Фактори			
	1 Самоконфліктно-поступливе уникнення	2 Рефлексивно-самозвинувачувальне ототожнення	3 Конформно-інтровертна самотність	4 Довірливо-залежне самоприйняття
«внутрішня конфліктність»	0,912			
«поступливість – боязкість – пасивна покора»	0,886			
«шкала уникнення»	0,791			
імажинарний малюнок «емоційний інтроверт»	0,747			
«скептицизм–упертість–негативізм»	- 0,678			
«шкала прийняття характеру»	- 0,619			
«фізичне Я»	- 0,522			
«рефлексивне Я»		0,715		
«низький рівень самоповаги»		0,653		
самозвинувачення»		0,638		
структурний малюнок «інтуїтивний інтроверт»		0,589		

«вимогливість – непримиренність – жорстокість»		-0,694		
«шкала емоційної концентрації»		-0,627		
«високий рівень самотності»			0,688	
«відображене самоствлення як дзеркальне «Я»»			0,620	
«доброчесність – несамостійність – конформність»			0,557	
гаптичний малюнок «сенсорний інтроверт»			0,539	
«шкала поведінки»			0,510	
«довірливість – слухняність – залежність»				0,634
«самоприйняття»				0,552
«шкала прийняття своєї зовнішності»				- 0, 667
«високий рівень самоповаги»				- 0, 512

Виокремлені фактори пояснюють 72,2 % загальної дисперсії даних.

Другий фактор - «рефлексивно-самозвинувачувальне ототожнення» (21,1 % внесок у загальну дисперсію), вмістив такі показники: «рефлексивне Я» (0,715), «низький рівень самоповаги» (0,653), «самозвинувачення» (0,638), структурний малюнок, означений як «інтуїтивний інтроверт» (0,589) і зі знаком «←» «вимогливість – непримиренність – жорстокість» (-0,694), «шкала емоційної концентрації» (-0,627) .

Третій фактор - «конформно-інтровертна самотність» (16,8 % внесок у сумарну дисперсію) наповнили такі показники: «високий рівень самотності» (0,688), «відображене самоствавлення як дзеркальне «Я»» (0,620), «добросердечність – несамостійність – конформність» (0,557), гаптичний малюнок, означений як «сенсорний інтроверт» (0,539), «шкала поведінки» (0,510).

Четвертий фактор - «довірливо-залежне самоприйняття» (9,9 % внесок у сумарну дисперсію), виокремилися такі показники: «довірливість – слухняність – залежність» (0,634), «самоприйняття» (0,552), «самоприв'язаність» (0,512) та зі знаком «—» «шкала прийняття своєї зовнішності» (-0,547)

Емпіричні результати експериментальної групи 2024 року (ЕГ – 2024)

Перший фактор (умовна назва - «самоконфліктно-поступливе уникнення» (22, 1 % від загальної дисперсії), увійшли такі показники : «внутрішня конфліктність» (0,869), «поступливість – боязкість – пасивна покора» (0,714), «шкала уникнення» (0,645), імажинарний малюнок, означений як «емоційний інтроверт» (0,681), та зі знаком «—» «шкала прийняття характеру» (-0,573) і «фізичне Я» (- 0,511) (див. табл. 2.2.).

**Розподіл факторних навантажень показників виконання
психодіагностичних методик підлітками школи-інтернату ЕГ – 2024
(n=62)**

Показники методик	Фактори			
	1 Самоконфліктно-поступливе уникнення	2 Рефлексивно-самозвинувачувальне ототожнення	3 Конформно-інтровертно-самотність	4 Довіливо-залежне самоприйняття
«внутрішня конфліктність»	0,869			
«поступливість – боязкість – пасивна покора»	0,714			
«шкала уникнення»	0,645			
імажинарний малюнок «емоційний інтроверт»	0,681			
«скептицизм – упертість – негативізм»	- 0,678			
«фізичне Я»	- 0,511			
«рефлексивне Я»		0,690		
«низький рівень самоповаги»		0,602		
самозвинувачення»		0,520		
структурний малюнок «інтуїтивний інтроверт»		0,540		
«вимогливість – непримиренність – жорстокість»		-0,600		
«високий рівень самотності»			0,650	

«відображене самоствлення як дзеркальне «Я»»			0,604	
«доброчердчність – несамостійність – конформність»			0,657	
гапичний малюнок «сенсорний інтроверт»			0,512	
«довірливість – слухняність – залежність»				0,618
«самоприйняття»				0,523
«шкала прийняття своєї зовнішності»				- 0,635

Виокремлені фактори пояснюють 67,3 % загальної дисперсії даних.

Другий фактор - «рефлексивно-самозвинувачувальне ототожнення» (20,2 % внесок у загальну дисперсію), вмістив такі показники: «рефлексивне Я» (0,690), «низький рівень самоповаги» (0,602), «самозвинувачення» (0,520), структурний малюнок, означений як «інтуїтивний інтроверт» (0,540) і зі знаком «←» «вимогливість – непримиренність – жорстокість» (-0,600).

Третій фактор за назвою «конформно-інтровертна самотність» (15,9 % внесок у сумарну дисперсію) наповнили такі показники: «високий рівень самотності» (0,650), «відображене самоствлення як дзеркальне «Я»» (0,604), «доброчердчність – несамостійність – конформність» (0,657), гапичний малюнок, означений як «сенсорний інтроверт» (0,512).

Четвертий фактор - «довірливо-залежне самоприйняття» (9,1 % внесок у сумарну дисперсію), виокремилися такі показники: «довірливість – слухняність – залежність» (0,618), «самоприйняття»

(0,523), «самоприв'язаність» (0,500) та зі знаком «←» «шкала прийняття своєї зовнішності» (-0,635)

На підставі інтерпретації результатів порівняльного аналізу вдалося встановити наступне :

1) виокремлені факторним аналізом показники в обох ЕГ були дуже подібними, причому настільки, що навіть дали однакові назви факторам в обох ЕГ (і 2018, і 2024 рр.) :

F 1 - «самоконфліктно-поступливе уникнення»;

F 2 - «рефлексивно-самозвинувачувальне ототожнення»;

F3 - «конформно-інтровертна самотність»;

F 4 - «довіриливо-залежне самоприйняття».

2) в ЕГ - 2024 виокремилося дещо менше емпірично отриманих показників.

3) у всіх показників ЕГ - 2024 нижчі цифрові значення (крім показника у третьому факторі «добросердечність – несамотійність – конформність» (0,657) в ЕГ -2024, який був вищий, ніж аналогічний показник в ЕГ -2018 та показника зі знаком «←» «шкала прийняття своєї зовнішності» (-0,635) у четвертому факторі, який проявився істотно вище в ЕГ - 2024).

4) Виокремлені фактори пояснюють різне відсоткове наповнення сумарної дисперсії

- ЕГ - 2018 внесок складає 72,2 % загальної дисперсії даних;

- ЕГ - 2024 внесок складає 67,3 % загальної дисперсії даних.

Також нами було здійснено порівняльний аналіз результатів, отриманих за допомогою *модифікованого варіанту «Інтерв'ю для визначення моделі ідентичності» (Дж. Марсія та С. Арчер)* (див. на рис. 2.1. і рис. 2.2.).

Емпіричні результати експериментальної групи 2018 року (ЕГ – 2018)

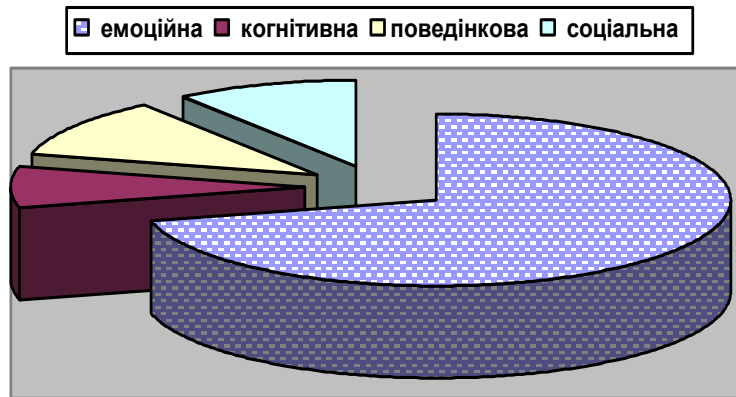

Рис. 2.1. Мономодальні типи ідентичності підлітків зі школи-інтернату за модифікованим варіантом «Інтерв'ю для визначення моделі ідентичності» (Дж. Марсія та С. Арчер) (%) (ЕГ -2018)

Емпіричні результати експериментальної групи 2024 року (ЕГ – 2024)

Зауважуємо, що в досліджуваних з ЕГ – 2024 проявилися певні відмінності від даних своїх однолітків з 2018 р.

На 11 % зменшилося дітей з емоційним типом ідентичності (було 71 %, а стало 60 %), на 5 % зросла кількість досліджуваних з когнітивним типом ідентичності (було 8 %, а стало 13 %), також на 1 % зросла кількість дітей з поведінковим типом ідентичності (було 11 %, стало 12 %), а також на 5 % збільшилося дітей із соціальним типом ідентичності (було 10 %, а стало 15 %).

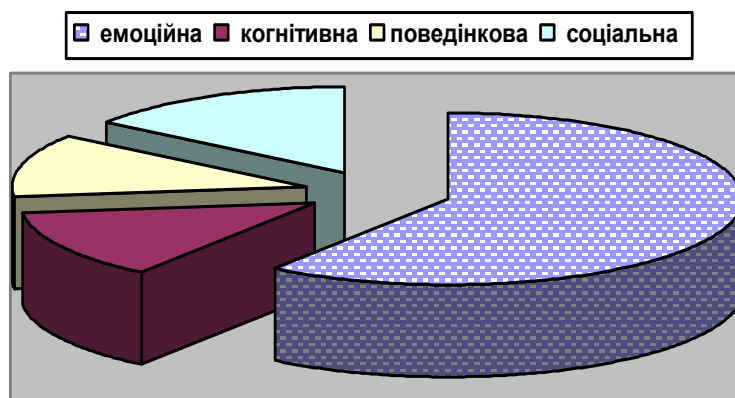

Рис. 2.2. Мономодальні типи ідентичності підлітків зі школи-інтернату за модифікованим варіантом «Інтерв'ю для визначення моделі ідентичності» (Дж. Марсія та С. Арчер) (%) (ЕГ -2024)

Сумарно зауважуємо загальну тенденцію, що у зв'язку зі змінами в суспільстві, зокрема й через умови воєнних дій на території нашої держави, у депривованих дітей відбулися певні модифікації з типами ідентичності.

Зауважуємо певний перехід до зменшення емоційно-афективного ототожнення та збільшення інтелектуального й соціального самоототожнення (разом фіксуємо збільшення на 10%).

Складні реалії дійсності посилюють когнітивні та соціальні ракурси самоусвідомлення, а отже й ідентифікування в дітей, які живуть в умовах депривації та позбавлені батьківської опіки.

З метою глибшого пізнання стану справ з ідентичністю депривованих підлітків нами було здійснено порівняльний аналіз результатів емпіричного дослідження за іншими критеріями та диференціалами.

Пропонуємо аналітичне охоплення результатів порівняння специфіки набуття соціальної ідентичності депривованими дітьми за такими диференціалами :

- «вік (у межах підліткової соціопопуляції)»;

- «стать»);

**Емпіричні результати експериментальної групи 2018 року
(ЕГ – 2018) за віковим диференціалам (у межах підлітковості)**

Віковий диференціал передбачав порівняння у межах внутрішньопідліткової популяції:

молодший підлітковий,
середній підлітковий,
старший підлітковий вік;

Презентуємо основні результати виконання методики «Хто Я?» (М. Куна, Т. Макпартленда) дітьми зі школи-інтернату молодшого, середнього і старшого підліткового віку. Показники ЕГ -2018 подані в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

**Результати виконання методики «Хто Я?» (М. Куна, Т. Макпартленда) дітьми школи-інтернату молодшого, середнього та старшого підліткового віку
(%) (ЕГ – 2018)**

Методика	Показники	Молод. підл. вік	Середн. підл. вік	Старш. підл. вік
«Методика «Хто Я?» (М. Кун, Т. Макпартленд)»	«Соціальне Я»	14	16	21
	«Комунікативне Я»	19	10	20
	«Матеріальне Я»	7	7	6
	«Фізичне Я»	11	12	18
	«Діяльне Я»	12	14	14
	«Перспективне Я»	9	13	10
	«Рефлексивне Я»	29	28	11

**Емпіричні результати експериментальної групи 2024 року
(ЕГ – 2024) за віковим диференціалом (у межах підлітковості)**

Показники ЕГ - 2024 подані в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

**Результати виконання методики «Хто Я?» (М. Куна, Т. Макпартленда) дітьми школи-інтернату молодшого, середнього та старшого підліткового віку
(%) (ЕГ – 2024)**

Методика	Показники	Молод. підл. вік	Середн. підл. вік	Старш. підл. вік
Методика «Хто Я?» (М. Кун, Т. Макпартленд)»	Соціальне Я»	19	22	22
	«Комунікативне Я»	10	10	20
	«Матеріальне Я»	7	7	6
	«Фізичне Я»	11	16	18
	«Діяльне Я»	21	10	14
	«Перспективне Я»	9	13	10

Зауважуємо, що в молодших підлітків у 2024 році відбулися деякі зміни порівняно з ЕГ – 2018, зокрема Соціальне Я збільшилося на 5 %, натомість Рефлексивне Я зменшилося на 5 %. По суті, відбувся загалом позитивний перехід від рефлексування до соціальності.

Щось подібне констатуємо з кількістю дітей з комунікативним Я (зменшилося на 9%), натомість зросла кількість дітей з Діяльним Я (+9%) : було 12 %, а стало 21%. Зниження комунікативності, вочевидь, найлогічніше пояснити своєрідною втечею (самовтечею) у віртуальний світ Інтернету та соціальних мереж, де комунікація дещо знеособлюється авторськими ніками, видуманими іменами, стає анонімною тощо.

У дітей середнього підліткового віку зауважуємо збільшення кількості із Соціальним Я (на 6%), зменшення на тих же 6 %

Рефлексивного Я., а також деяке зростання Фізичного Я на 4 % та зменшення на 4 % Діяльнісного Я.

У старших підлітків констатовано дуже мало змін : зменшення на 1% дітей з Рефлексивним Я та збільшення на 1 % підлітків з Соціальним Я.

Водночас можемо відстежити певну динаміку зростання Соціального Я в досліджуваних ЕГ – 2018 (у молодших підлітків 14 %, а в старших 21 %) та деяку щільність і наближеність Соціального Я в ЕГ – 2024 (у молодших підлітків 19 %, у середньому підлітковому віці 22 %, а в старших підлітків теж 22 %).

2.3. Емпіричні результати експериментальної групи 2018 року (ЕГ – 2018) за статевим диференціалом

Нами було здійснено порівняльний аналіз за диференціалам «Стать» (хлопчики і дівчатка);

Результати виконання експериментальних завдань хлопчиками і дівчатками із школи-інтернату (за методикою «Хто Я?» (М. Куна, Т. Макпартленда) (див. рис. 2.3).

Рис. 2.3. Результати виконання методики «Хто Я?» (М. Куна, Т. Макпартленда) хлопчиками і дівчатками школи-інтернату (%) (ЕГ – 2018)

Примітка: 1 – соціальне Я; 2 – комунікативне Я; 3 – матеріальне Я; 4 – фізичне Я; 5 – діяльне Я; 6 – перспективне Я; 7 – рефлексивне Я.

**Емпіричні результати експериментальної групи 2024 року
(ЕГ – 2024) за статевим диференціалом**

Рис. 2.4. Результати виконання методики «Хто Я?» (М. Куна, Т. Макпартленда) хлопчиками і дівчатками школи-інтернату (%) (ЕГ – 2024)

Примітка: 1 – соціальне Я; 2 – комунікативне Я; 3 – матеріальне Я; 4 – фізичне Я; 5 – діяльне Я; 6 – перспективне Я; 7 – рефлексивне Я.

У хлопчиків-підлітків зауважуємо майже повну подібність і незмінність результатів окрім Соціальне Я (було у 2018 р. 25 %, а в ЕГ – 2024 стало 15 %) та Перспективне Я (було у 2018 р. 10 %, а в ЕГ – 2024 стало 20 %).

У дівчаток-підлітків констатуємо певні зміни у Фізичному Я (було у 2018 р. 12 %, а в ЕГ – 2024 стало 19 %) та в Комунікативному Я (було у 2018 р. 25 %, а в ЕГ – 2024 стало 18 %). По суті, в дівчаток відзначаємо зростання уваги до власного фізичного Я, тілесності та деякий спад комунікативного Я як імовірно перенасичення спілкуванням з депривованими подругами-однолітками та знову ж таки умовною втечею/самовтечею у віртуальну комунікацію в різноманітних соціальних мережах.

Висновки до розділу 2.

Узагальнюючи, зазначимо, що, наприклад, завдяки задіянню модифікованого варіанту «Інтерв'ю для визначення моделі ідентичності» (Дж. Марсія та С. Арчер) нами були констатовані базові мономодальні типи ідентичності підлітків, які перебувають в умовах соціальної депривації та навчаються і виховуються в школі-інтернаті як освітній установі закритого типу.

Сумарно всім депривованим вихованцям досить часто притаманні насамперед симптоми й ознаки *дифузної ідентичності* (identity diffusion), яка, за твердженням Дж. Марсія та С. Арчер, характеризується майже остаточною і повною відсутністю ідентичності, а пошуки самототожнення майже не відбуваються.

Такий стан справ потребує задіяння системи ревіталізаційних розвивальних впливів, системного застосування психореабілітаційних технологій, які оптимізують шляхи набуття тотожності, зокрема й соціальної, дітьми які зростають в умовах соціальної депривації.

Нами у 2018 році був розроблений і успішно апробована та інкультурована в діяльність низки інтернатних інституцій **«Генетично-психологічна програма оптимізації психогенези самоприйняття та соціальної ідентичності депривованих підлітків»** (окремі вправи презентовані в Додатку Б).

Вважаємо за доцільне використання основних блоків цієї програми, однак з істотним доповненням, наприклад. психоаналітичними студіями, які дають змогу значно істотніше і глибше побачити справжні психотравматичні причини депривованої амбівалентності та особистісної дихотомійності.

ВИСНОВКИ

Узагальнення отриманих у магістерській кваліфікаційній роботі теоретико-емпіричних результатів дало змогу презентувати такі висновки:

1. Базальною ознакою різнобічної соціальної зрілості людини постає її ідентичність, яка насамперед потужно репрезентує сомато-морфологічні, ідндивідуально-психологічні та інші параметри психоструктури особистісної самототожності. Набуття соціальної ідентичності через механізми саморефлексії сприяють різновекторній соціалізації людини, маркують її належність до певної расової, національної, релігійної та іншої соціокультурної спільноти.

2. Сімейна депривація як типовий дуже ускладнений варіант соціального депривування людини блокує комунікативні, сенсорні та інші ототожнення і загалом вкрай негативно впливає на особистісну психогенезу дитини.

Зазвичай депривовані діти – вихованці інтернатних інституцій переживають багато проблем щодо повноцінного й повномірного набуття адекватної самооцінки, самоприйняття, Я-концепції та відчують хаотичність ототожнення у статеворольових і сімейно-статусному пріоритетах та ідентичностях.

3. Здійснене нами емпіричне вивчення психологічних особливостей набуття соціальної ідентичності депривованими вихованцями школи-інтернату за допомогою надійного й достовірного інструментарію дало цікаві результати.

Ми провели своєрідне лонгітюдне дослідження в режимі порівняльних характеристик особливостей соціальної ідентичності дітей підліткового віку, які навчаються у сучасній школі-інтернаті. Констатувальний есперимент відбувався у хронологічно-порівняльному розрізі з досліджуваними за умовною назвою порівняльних груп (ЕГ –

2018 експериментальна група 2018 року та ЕГ – 2024 експериментальна група 2024 року.

З репрезентативною та гетерогенною вибіркою досліджуваних депривованих підлітків 2024 року були проведені всі методики з психодіагностичного пакету, які раніше проводилися з вибіркою 2018 року.

4. Результати факторного аналізу в обох порівнюваних групах дали дуже подібне виокремлення показників, тому назви чотирьох (з одинадцяти виокремлених) основних факторів були однаковими :

F1 «самоконфліктно-поступливе уникнення»,

F2 «рефлексивно-самозвинувачувальне ототожнення»,

F3 «конформно-інтровертна самотність»,

F4 «довірливо-залежне самоприйняття».

Завдяки кількісній обробці та якісній інтерпретації отриманих результатів порівняльного аналізу вдалося констатувати :

- в ЕГ - 2024 виокремилася дещо менше емпірично отриманих показників.

- у всіх показників ЕГ - 2024 нижчі цифрові значення (крім показника у третьому факторі «добросердечність – несамотійність – конформність» (0,657) в ЕГ -2024, який був вищий, ніж аналогічний показник в ЕГ -2018 та показника зі знаком «-» «шкала прийняття своєї зовнішності» (-0,635) у четвертому факторі, який проявився істотно вище в ЕГ - 2024).

- вичленувані фактори дали різне відсоткове наповнення сумарної дисперсії : ЕГ - 2018 внесок складає 72,2 % загальної дисперсії даних; ЕГ - 2024 внесок складає 67,3 % загальної дисперсії даних.

5. Нами були констатовані деякі відмінності за порівняльним диференціалами «стать» і «вік». Сумарно зауважуємо тенденцію до дещо вищої «соціальної навантаженості» процесів набуття ідентичності у досліджуваних з ЕГ -2024.

Вважаємо що для оптимізації особистісної психо- і соціогенези депривованих дітей доцільно задіювати ревіталізаційні психотехнології з урахуванням потужних теоретико-методологічних і практичних засад і підходів психоаналізу.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у проведенні крос-культурних емпіричних досліджень за різнонаціональними порівняльними векторами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ангелов Г.В. Соціалізація та ідентифікація особистості. Київ-Ізмаїл: СМІЛ, 1999. 240 с.
2. Байзетінова Г. В., Григор'єва О. В. Особливості Я-концепції підлітків, батьки яких тривалий час перебувають за кордоном. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. 5. С. 56–58.
3. Барабашук Г.В. Соціальна ідентичність особистості як суб'єкта сімейних трансформацій. *Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук*. Луцьк, 2014. 20 с.
4. Боярин Л. В. Детермінанти розвитку ідентичності особистості в умовах депривації у сім'ї. *Психологія соціально дезадаптованої поведінки підлітків із дистантних сімей та її корекція : монографія* . Під ред. Н.Є. Завацької. Київ : Принт-Квік, 2015. 29 – 31.
5. Брецько І. І. Психоемоційне вигорання підлітків в умовах сімейної депривації : монографія. Мукачево : МДУ, 2015. 293 с.
6. Варавва Л. А. Особливості переживання особистістю почуття самотності у стані соціальної депривації : *автореф. дис... канд. психол. наук*. Київ, 2009. 20 с.
7. Васютинський В. О. Особливості статевої ролі самовизначення хлопчиків-підлітків із неповної сім'ї : *дис. ... канд. психол. наук* Київ, 1991. 135 с.
8. Візнюк Ю.М. Емпіричний інструментарій для дослідження самоприйняття та соціальної ідентичності депривованих підлітків. *Духовність. Цінності. Психологія : монографія*. Гол. ред. М. Ледзінська, І. Філіппова. Луцьк : Волиньполіграф, 2018. 189 – 196.
9. Візнюк Ю.М. Самоприйняття і соціальна ідентичність депривованої особистості. *Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції «Генеza буття особистості»* : Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2017. 64-65.

10. Городнова Н.М. Соціально-психологічні чинники становлення статево рольової ідентифікації підлітків. *Автореф. дис. ... канд. психол. наук.* Київ, 2006. 27 с.
11. Гошовський Я. Ресоціалізація депривованої особистості : монографія. Дрогобич : Коло, 2008. 480 с.
12. Грись А. М. Деформація соціальної ідентичності як критерій дезадаптації особистості. *Психологічні критерії соціальної дезадаптації дитини : колективна монографія* Київ : Педагогічна думка, 2010. 34 – 48.
13. Грись А. М. Дифузія ідентичності як один із чинників виникнення девіантної поведінки. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : тези доповідей. Шоста міжнародна науково-практична конференція.* Київ. : УН-т “Україна”, 2005. 302–304.
14. Гуменюк О. Є. Психологія Я-концепції. Тернопіль : Економічна думка, 2004. 310 с.
15. Гура Е. І. Психічні та поведінкові розлади у дітей підліткового віку, позбавлених батьківського піклування: *автореф. дис... канд. мед. наук.* Харків, 2008. 22 с.
16. Демірджі Т. В. Розвиток ідентичності дитини в умовах прийомної сім'ї : *автореф. дис... канд. психол. наук* Київ, 2016. 20 с.
17. Довгань О. Специфіка кризи особистості у юнацькому віці. *Психологія і суспільство.* 2004. 2.
18. Дубчак Г.М. Внутрішньоособистісні конфлікти студентів у період навчання у вузі: *Дисертація ... канд. психол. наук.* Чернівці: Чернівецький держ.ун-т ім. Ю.Федьковича, 2000. 204..
19. Завацька Н. Є. Психологія ресоціалізації особистості в умовах соціальної ізоляції : монографія. Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2011. 270 с.

20. Зливков В. Л. Проблема особистісної та професійної самоідентифікації в сучасній психології. *Соціальна психологія*. 2006. 5 (19). 128–137.
21. Зливков В.Л. Самоідентифікація в педагогічній комунікації. Київ : Український центр політичного менеджменту, 2005. 144.
22. Іздебська В. Ціннісні орієнтації особистості в контексті духовного світу студентства. *Рідна школа*. 2002. 4. 17-19.
23. Ічанська О.М. Становлення особистісної ідентичності в ранньому юнацькому віці : *Дисертація.... канд. психол. наук. Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова*. Київ, 2002. 230 с.
24. Католик Г. А., Підсаднюк А.Л. Діти трудових емігрантів. Особливості особистісної ідентичності у підлітково-юнацькому віці. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. №12. 31-33.
25. Кацера А. О. Особливості образу - Я у бездоглядних підлітків: *автореф. дис....канд. психол. наук*. Київ, 2005. 24 с.
26. Кізь О. Б. Формування психологічної готовності вихованців інтернатних закладів до створення сім'ї : *автореф. дис.... канд. психол. наук*. Київ, 2003. 18 с.
27. Кисельов С. Національна ідентичність українців. *Політичний менеджмент*. 2003. 2. 31–40.
28. Клочек Л.В. Розвиток процесів ідентифікації і відособлення у підлітковому і ранньому юнацькому віці : *Автореф. дис. канд. психол. наук. Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова*. Київ, 2005. 20 с.
29. Краєва О.А. Криза ідентичності підліткового віку та її роль у становленні зрілої особистості. *Зб. наук. пр. КПНУ імені Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології*. 2010. 7. 310-321.
30. Лановенко Ю. Екзистенціальний зміст суб'єктивного аспекту юнацької кризи. *Соціальна психологія*. 2006. №5.
31. Ложкін Г. В. Професійна ідентичність в контексті

маргінальної поведінки суб'єкта. *Соціальна психологія*. 4 (30). 2008. 120-132

32. Лозинська Н., Беркита К. Соціально-психологічна та професійна адаптація студентів. *Питання педагогіки середньої і вищої школи*. Львів, 1996. 13. 43-47.

33. Мачинський О. В. До проблеми ідентифікації особистості. *Практична психологія та соціальна робота* 2000. 7. 28–30.

34. Москаленко В. В. Проблема ідентичності в політичній соціалізації особистості. *Психологія : зб. наук. праць*. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова. 2002. 7. 65–70.

35. Нестеренко М. О. Психологічні особливості становлення гендерної ідентичності підлітків–вихованців школи–інтернату. *Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук*. Харків, 2012. 21 с.

36. Пилат Н.І. Ідентичність особистості при зміні соціальної ситуації розвитку. *Психологічні проблеми суспільства епохи трансформації. Матеріали українсько-польської конференції*. Львів. 2003. 63.

37. Психологія групової ідентичності: закономірності становлення : монографія. П. П. Горностай, О. А. Ліщинська, Л. Г. Чорна та ін. ; за наук. ред. П. П. Горностая ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ : Міленіум, 2014. 252 с.

38. Психологія життєвої кризи. Відп. редактор Т.М. Титаренко. Київ: Агропромвидав України, 1998. 348 с.

39. Радчук В.М. Психологічні детермінанти конфліктної поведінки особистості: *Дисертація ... канд. психол. наук*. Чернівецький держ. ун-т ім. Ю.Федьковича, 2000. 210 с.

40. Середницька І.Я. Психологічний аналіз кризи ідентичності у студентській молоді. *Дисертація... канд. психол. наук*.

Південноукраїнський держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського. Одеса, 2005. 287 с.

41. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: Етапи становлення. *Філософська і соціологічна думка*. 1991. №1. 49 – 58.

42. Шевченко Н. Ф., Волобуєва О. С., Іванчук М. Г. Дослідження психолого-педагогічних умов формування особистісно-професійної ідентичності здобувачів професійно-технічної освіти. *Інсайт: психологічні виміри суспільства*, 2023/ (9), 148-167. <https://doi.org/10.32999/KSU2663-970X/2023-9-9>

43. Abu ghazaleh, S. A. J. Identity Crisis and the Meaning of Life as Indicators of the Need for Psychological Counseling. "A Study on University Students, Fifth International Conference: University Education in the Knowledge Society Opportunities and Challenges, Egypt, 2007. pp. 253-324.

44. Aseiri, A. M. H. Relationship of shaping the identity of the ego with the concept of self and psychological, social and public compatibility among a sample of secondary school students in Taif. *Unpublished Master Thesis, Faculty of Education, Umm Al Qura University, Saudi Arabia, 2004.*

45. Breakwell G. M. Integration, paradigms, methodological implication. *Empirica approaches to social representation*. Oxford, 1993. 180 – 201.

46. Jaromowic M. Self-We-Others Schemata and Social Identifications. *Social Identity : International perspective* / [ed. by S. Worchel, J. F. Morales, D. Paez, J. Deschamps]. Sage Publications, 1998. 44 – 52.

47. Ego identity: A handbook for psychosocial research / James. E. Marsia. Springer. Verlag New York Inc., 1993. 245 p.

48. Erikson, E. H. Identity, Youth, and Crisis. New York: W. W. Norton and Co., 1968. P. 226-341.

49. Fleming, J. S. (2004). Erikson's psychosocial developmental stages. swppr.org/textbook/ch%209%20erikson.pdf.
50. Marcia J.E. Development and Validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3. 551-558.
51. Mohamm Reza Moridy, Maasumeh Taghi Zadegan. Identity Crisis Among High School Students; A Case Study in Lar. Див. : https://www.rjnsq.ir/article_100555.html?lang=en
52. Nguyen Anh Khoa, Hà Gia Mãn. Play Therapy for Identity Crisis in Student. *Conference: The 7th International Conference on School Psychology "Promoting Mental Well-being in Schools"*, Vietnam, December 2023.
53. Watts, S. (1996) Ego identity status, career exploration, and factors influencing choice of major in college of Education students. *Dissertations Abstracts International* vol. 57 No(5-A), pp 1974-1975.